

KÁLI CSABA

A GAZDÁK MEGTÖRÉSE

KOLLEKTIVIZÁLÁS ZALÁBAN

Az 1945-ös földosztás viszonylag kevésbé érintette Zalát. A megye nagy részét borító erdőket államosították, a legelőket inkább községesítették, a kevés szántóföldes nagybirtokból átlagosan 2,8 kh jutott egy-egy parasztcsaládnak.

A kollektivizálás negyvenes évek végétől induló első hulláma Zalában gyakorlatilag kudarcba fulladt, hiszen a földterület kevesebb mint harmadán sikerült csak termelőszövetkezeti csoportokat lét-

rehozni. A parasztság körében ekkor szinte nagyobb sérelmet okozott a tagosítás, a kisajátítás, a beszolgáltatás, a jugoszláv határ melletti kitelepítés vagy a „kulák”-nak bélyegzés.

A hatalom azonban mindig tanult a lokális vereségeiből, 1958-tól kezdődően néhány év alatt szinte mindenkit bekenyszerítettek a kollektív gazdaságokba, ami súlyos konfliktusokkal és érdeksérelmekkel járt.

A földtulajdonlásban 1945 után bekövetkezett változások Zala megyében számos sajátosságot mutatnak nemcsak az ország többi nagytársához, de a nyugat-dunántúli régióhoz képest is. A földosztás során juttatott föld átlagos nagysága Zalában 2,8 katasztrális hold (kh, hold) volt, ennél alacsonyabb értékek csak Heves (2,6 kh) és Nógrád (2,7 kh) megyékben alakultak ki. Alapvetően kevés volt a szántó profilú nagybirtok, illetve az átlagosnál nagyobb volt az erdő, a rét, a legelő részaránya. A földtulajdon rendezésének átalakítása után – az eredetileg kisméretű birtokok miatt is – a zalai gazdaságok 88,4%-a tartozott a 10 holdnál kisebb birtokcsoportba, míg a 25 hold feletti kategóriába 1,1%. A domborzati viszonyok következtében a birtokok relatíve nagyobb tagoltságot mutattak, amit a művelési ágak mozaikossága tovább fokozott, ráadásul az aranykorona-érték is átlagon alulinak számított.

FÖLDINDULÁS

A negyvenes évek végétől a kollektivizálás rávezető terepéül szolgáltak a

földműves-szövetkezetek oldalvívén szervezni kezdett földbérlo-szövetkezetek. A megyei pártbizottságnak adott heti jelentések szerint „*az igénylők kevés kivétellel mindenhol egyénileg akarják igénybe venni a haszonbérbe vehető földet*”. Gerencsér György, az MDP egyik megyei országgyűlési képviselője nem fedte el az akció szinte teljes kudarcát: „*gyengén állunk jó példák tekintetében [...] nagy nehézséget jelent, hogy a parasztság, úgy a régi, mint az új, beállítottságánál fogva individuális és mindent hasznossági, jövedelmezőségi szempontból vizsgál. Ideál a kulák!*” A saját tulajdonként bevitt területek mellett a bérleteken, a kuláknak minősített nagygazdáktól elvett földeken és állami tartalék területeken alakultak meg az első bérlo-, illetve táblás csoportok. Ezeket 1949 januárjában központilag felülvizsgálták, ami zalai vonatkozásban lesújtó eredménnyel zárult. A bizottság az akkor működő 14 kezdeményezés közül mindössze hat olyat talált, amely többé-kevésbé életképesnek látszott.

Rákosi Mátyás 1945-től Zala megye országgyűlési képviselője volt, amit sokan elkötelezettségéből vagy éppen önös hasznonszerzési és karrierérdek-

ből fakadóan ki is használtak, például nem egy esetben felkérték keresztapának. Nem érezhette magát esélytelennek Figler Béla sem, aki 1949 januárjában írt levelet Rákosinak, viszont a környezettanulmányozással megbízott helyi erők nem javasolták a kegy megadását: „*a szövetkezetek ellensége, kijelentette, hogy ezzel a demokrácia a már kiosztott földeket vissza akarja venni az újjazdától. A felülvizsgáló bizottság előtt szemtelenül viselkedett, miért is kizárásra javasolták.*” Ezzel automatikusan ugrott a keresztapasági kérvény pozitív elbírálása is.

A táblás csoportok megjelenése óhatatlanul magával vonta a kollektivizálási „útiter” első olyan ütközetét, a tagosítást, amelyben már nemcsak az „úri földbirtokosok” érdekei sérültek, hanem a kis- és középparasztság is ízeletét kapott a földindulás gyakorlati mikéntjéről. Az első részleges tagosítást megelőző hetekben már teljes készületben állt a helyi államvédelem, 1949 augusztusától naponta számoltak be öt-hat oldalas jelentésekben az előkészületekről, egyrészt az ellenséggkeresés, ám sokkal inkább az önyugtatás és önyigazolás végett. A tagosításra mint egyfajta hadműveletre tekintet-

tek a végrehajtott, amit teljes hírzárlat mellett, maximális „éberséggel”, a kedvezményezettek óvatos informálása mellett, rajtaütésszerűen kezdtek el végrehajtani.

Az ellenszegülés nem várt politikai mezőkben is teret nyert, a helyi párttitkárok, községi bírók és más, lojalitásra kötelezettek ugyanúgy „hallani sem akartak” földjük elvételéről, mint azok, akik ellenállására eleve számítani lehetett. A kitagosítottak érdekében végrehajtott korrekció nem volt jellemző, így maradt a passzív ellenállás: nem mentek el a cseretárgyalásokra, a csereföldet nem vették birtokba, azokat nem voltak hajlandók megművelni. Mások – büntetés terhe mellett – a betagosított földjüket kezdték művelni, s a mezsgyekarókat lesüllyesztették eke-mélység alá, hogy fordulat esetén meg tudják találni korábbi földjüket.

SIKERTELEN BEKERÍTÉS

A „vasaltnadrágosok” és „aktatáskások” vagy más kontextusban „népnevelők” megjelenése a falvakban már önmagában konfliktust gerjesztett. Az ad hoc jelleggel kiküldött szervezők az ötve-

nes évek elején még sokszor egyedül, esetleg párban, de mindenképpen kics csoportos keretek között, különösebb előkészítés nélkül tévedtek be a falvakba. Csak a megszervezett csoportok száma volt lényeges, emögött minden más paraméter elsikkadt. A kényszerítés eszközei széles skálán mozogtak, a fizikai erőszaktól kezdve a verbális agresszióig, zsarolásig terjedtek. Az érvanyagot színesítette az adózási szabályozás, a tagosítás, a beszolgáltatás, a békekölcsönjegyzés, az állatvágási, határsávbelpelési engedélyek feletti rendelkezés vagy éppen a „meseautó” emlegetése.

A hagyományos vidéki organikus közösségek a kommunisták társadalom-átalakítási terveiben akadályt jelentettek. A kollektivizálás elsősorban nem is gazdasági expanzióként, hanem sokkal inkább a helyi mikrotársadalmakba való behatolási, átformálási kísérlet politikai eszközeként értelmezhető. A háború, a holokauszt, a megszállás, valamint a rákövetkező számonkérések és nem utolsósorban az ország szovjetizálása folyamatosan napirenden tartották az állami erőszakot, amely beépült a mindennapokba, az élet része lett a jogbizonytalansággal való együttélés, jel-

lemző attitűddé vált az állandó (színel) alkalmazkodás. A kollektivizálással szembeni ellenállást hamar kriminalizálta a pártállam, bevonva ezzel az igazságügyi szerveket is a gépezetbe. A tszcs elleni izgatás értelmezése tág határok között mozgott, ahogy a büntetés mértéke is néhány hónaptól néhány évig terjedhetett, tekintettel az illető osztályhelyzetére, ami egyúttal a polgári jogegyenlőség megszűnését is látványosan demonstrálta.

Az 1953 közepétől beindult „új szakasz” e „bűncselekményfajta” megítélésében nem hozott azonnal változást, viszont a következő években az ítéletek már enyhébbek lettek, a többéves börtönbüntetések néhány hónapra re-

A termelőszövetkezetek ún. zárszámadó közgyűlésének, amellyel lezárták a megelőző évet, általában ünnepélyes külsőt kölcsönöztek. A feszültség azonban szinte tapintható volt, különösen az első években. A közgyűlés gondosan megkomponált koreográfiája szerint mindig felszólalt egy fel-sőbb pártvezető, jellemzően a járási, esetleg a megyei pártbizottság kiküldöttjeként.

A tsz-ek kezdetben komoly munkaerő-hiánnyal küszködtek. A gépesítettség alacsony volt, a fiatal férfiak pedig igyekeztek a városokban munkát vállalni különböző ipari munkahelyeken. Az egyetlen munkaerő-tartalékot a nők jelentették, akiket fokozott mértékben próbáltak bevonni a szövetkezetek munkájába.

dukálódtak, sőt szimpla pénzbírság és felmentés is előfordult.

Ugyanekkor gyorsan és látványosan nőtt a parasztság, különösen a tszcs-ből kilépők „bizalmi indexe” a magángazdálkodás lehetőségeit illetően, amiről egy pártbizottsági jelentés is tudósít: *„Megyénkben a mezőgazdasági kisgépek kereslet a kormányprogram megjelenése előtt egészen gyenge volt. Dolgozó parasztságunk tartózkodott a mezőgépek vásárlásától [...] a kormányprogram megjelenése után dolgozó parasztságunk részéről soha nem látott érdeklődés mutatkozott meg a mezőgazdasági kisgépek iránt. A raktáron lévő készletek napok alatt elfogytak, utánpótlást az ipar a kereslet arányában nem tudott biztosítani.”*

Több községben a kitagosított gazdák azonnal elkezdték művelni egykori

saját földjüket, a súlyos büntetés lehetőségétől sem riadva vissza. Bucsuta községben többen az év elején betago-sított egykori saját földjükön a kormányprogram megjelenése után azonnal szántottak, vetettek és kaszáltak, miközben hárman börtönbüntetést kaptak. Az ítélet kihirdetése után a községi tanács elé vonuló asszonyok férjeik szabadon bocsátását követelték. A több tucat főre duzzadt megmozdulásnak a rendőrség kiérkezése vetett véget.

A gazdák földhöz való viszonya nem egyszerűen egy polgári értelemben vett tulajdonviszonyt testesített meg. Az előbbi példa szereplői tisztában voltak cselekedetük (súlyos) büntetőjogi következményeivel, mégis megtették – ráadásul a gazdasági haszon biztos reménye nélkül –, így cselekedetük a kívülálló szemlélő perspektívájából nézve teljesen irracionálisnak tűnt. A saját közejükben azonban racionálisnak számított, elismert ellenreakcióként kezelték a tulajdontól való megfosztás, a gazdasági és társadalmi sértettség, a méltóság elvesztése/elvétele ellenében. Nem önmagában az elért egzisztenciális lét fenyegetettsége, hanem a saját hierarchizált miliójükben elért státuszuk erodálódásának veszélye is motiválta ezeket a gazdákat cselekedetükben.

ÖSSZETÁKOLT SZÖVETKEZETEK

Az 1955. eleji újabb politikai fordulatot a sarat addig jól álló egyéni gazdák azonnal úgy dekódolták, hogy most már kötelező lesz a belépés a tszcs-be. A kisgépek iránti kereslet alakulása ezúttal is kitűnő indikátornak bizonyult: *„A zalaegerszegi mezőgazdasági kisgépeket elárúsító üzlet dolgozói elmondják, hogy az MDP Központi Vezetősége márciusi határozata óta a mezőgazdasági kisgépek vásárlása majdnem teljesen leállt.”* Az államhatalom tanult az előző évek kudarcaiból, lényegesen intenzívebben és erőszakosabban kezdte/folytatta a kollektivizálást 1955 második felében. Bevett koreográfia lett, hogy a nyomás alá helyezett parasztoknak kompromisszumot ajánlottak, hogy a belépést követően csak 1956 tavaszán vagy őszen kell megkezdeniük a közös munkát. Ez hatékony módszernek bizonyult, a (formális) belépés árán így sokan megszabadultak a lelki és fizikai terrortól, de leginkább az időnyerésben reménykedtek.

Az 1955 őszen erőszakkal összetá-kolt „szövetkezetek” jelentős része azonban – kiegészülve nem egy korábban alakítottal is – 1956 nyarára a poli-

tikai széljárás újabb változásával szétporladt. A feloszlások zömmel a délnyugat-dunántúli régióra estek, amelyen belül Zala megyében volt a legnagyobb mérvű csökkenés a gazdaságok, a terület és a tagok számát tekintve egyaránt, így közvetlenül a forradalom előtt a megye szántóterületének mindössze 14%-án folyt közös gazdálkodás. A zalai kollektivizálás első hulláma a hatalom szinte teljes kudarcával végződött.

A politikai és gazdasági sikertelenséget az 1956-os forradalom mutatta meg igazán, amikor rövid idő alatt lényegében az összes gazdaság megszűnt a megyében. A kollektív gazdaságok leginkább az államhatalom falvakba lenyúló politikai szerveiként „funkcionáltak”, de semmiképpen sem egy alulról építkező, önkéntességen és autonomitáson alapuló gazdasági egységként működtek.

Terméseredményeikben soha nem tudták felülmúlni az egyéni gazdákat, így lényegében egyetlen olyan szegmense sem volt ennek a képződménynek, amely a parasztság szélesebb, különösen a módosabb csoportjaira vonzó hatással lett volna. A kollektivizálás 1956-ig tartó szakasza leginkább a

nincstelen agrárproletárokat és az újgazdákat vette célba, így a falvak társadalmi hálójának legerősebb kötelékeit képező, többgenerációs birtokosi öntudattal rendelkező kis- és középparaszti tömböket még nem tudta alapvetően megbontani.

ÚJABB BEKERÍTÉSI HADMŰVELET

A forradalom után a régi-új hatalmi szisztéma 1958 végéig szinte csak vegetatív reflexként folytatta a kollektivizálást a megyében. A parasztság a forradalom leverése után jól érzékelhetően nem készült egyöntetűen és önfeladás-szerűen az újabb kollektivizálásra. A kisgépvásárlások ismételt növekedésénél is nagyobb jelentősége volt – és még inkább tükrözte a hosszú távú gondolkodást – a földvásárlások megugrásának 1957-ben, amely az elmúlt évekhez képest megsokszorozódott. A paraszti gazdálkodás hasznosságát szemléletét mutatják a kollektivizálás híreire, még inkább tényeire 1958 végétől adott válaszok. Ismét a már ismert indikátorra kell utalnom:

a kisgépvásárlás 1958 végén újra visszaesett, mint ahogy az ingatlanforgalom is.

Az újabb nekirugaszkodásnak a korábinál hatalompolitikai szempontból eredményesebb végrehajtásához Keresztes Mihály földművelésügyi miniszterhelyettes személyesen adott instrukciókat még 1957 novemberében a zalai tsz-ek és gépállomások III. megyei tanácskozásán. A fogadkozások és előkészületek eltelére a zalai vezetés elégtelenre vizsgázott az 1958–59 telén végrehajtott kollektivizálás során. 1959 áprilisára a megye szántóterületének mindössze 13%-a tartozott a tsz-ekhez, amivel Zala messze a megyei rangsor végén kullógott. A szomszédos Veszprém megyében lényegesen intenzívebben folyt ez

Kádár János meglehetősen ritka vendégnek számított Zala megyében, az ország ezen távoli szegletét mindössze kétszer kereste fel. Első, 1961 nyarán történt látogatását összekapcsolta a kollektivizálás zalai helyzetének szemrevételezésével, amely természetesen nem nélkülözte a propagandisztikus elemeket sem.

A Zala megyei Bak községben 1959. október 26-án, az esti órákban egy helybeli fiatalember, Balogh Béla két kézigránát dobott a községi tanács épületére, ahol éppen a kollektivizálás kérdését tárgyalták. A gránátok közül egy robban fel, de az sem okozott személyi sérülést. A hosszas bírósági procedúra után Balogh Béla életfogytiglani börtönbüntetést kapott.

idő tájt a kollektivizálás, a megyehatár melletti szomszédos zalai falvak lakosai a rokonok, ismerősök révén már riasztó információkkal rendelkeztek a „szép új világra” vonatkozóan.

A zalai párt- és tanácsi vezetés képviselőinek a mintául szolgáló Győr-Sopron megyében tett látogatása után, 1959 második felétől lényegesen előkészítettebben, szervezettebben, nagyobb erőket megmozgatva folyt a „munka” Zalában is. A kollektivizálás társadalmosítása jelentősen túlterjedt a korábbi horizontokon. Az agitációs vagy a megalkotást követő „patronálási” munkából szinte egyik társadalmi-foglalkozási csoport sem vonhatta már ki magát. A pedagógusok kényszerítése mellett pl. a jogtanácsosok, bírók, az ügyvédi munkaközösségek tagjai sem maradhattak semlegesek. Ezzel a hatalom elérte, hogy (színelte) véleménynyilvánításra kényszerítse a társadalom különböző rétegeit, sőt túllépve ezen, cselekvő lojalitást várva terítette szét a felelősséget, amivel biztosította a kölcsönös tabusítás feltételeit.

A bekerítési művelet legkritikusabb szakaszában zömmel ipari munkásokból, funkcionáriusokból, állami gazdasági és gépállomási dolgozókból szervezett brigádok szállták meg a falvakat. A munkás–paraszt ellentét demagóg kiélezésével felhergelt, a sokszor meglévő kettős identitásukban az „agrárius” gyökereket elnyomó (párt)munkás agitátorok szemében a kollektivizálás – akár erőszakos – véghezvitele teljes legitimitást nyert. Az iparosítás mindenhatóságába vetett hit, a technicista gondolkodás – elég az úrhajózás korabeli sikereire utalni –, megspékelve az életszínvonalal kapcsolatos előítéletekkel, irigységgel, magától értetődővé tette például a vasutasok és kőolajbányászok, illetve a funkcionáriusok szemében a mezőgazdaság „átszervezésének” természetesen szükségességét.

Az iskolákban, kultúrházakban több napra, hétre berendezkedő csapatok rendszerint már érkezésük első napján megindították az offenzívát. A gazdák vagyoni alapú megközelítési taktikája alapvetően változott az ötvenes évek első feléhez képest, mivel most kifejezetten a falu „gazdag sarkában”, a „hangadó”, a község által megbecsült és követett gazdákkal kezdték a beléptetést. A csoportdinamika pszichózisát felhasználva ez a megoldás a megtörés szempontjából eredményesebbnek bizonyult. Ennek a taktikának volt egy gazdaságossági dimenziója is: a hatalom birtokosai – okulva az ötvenes évek elejének gazdaságtalan termel-

séből – nem szerették volna, ha a kevésbé tapasztalt kisparasztok magukra maradnak a leendő tsz-ben. A kisebb birtokosok leggyakoribb háritási kísérlete éppen ezen alapult: ha belépnek a legmódosabbak, akkor ők is belépnek.

AZ ERŐSZAK TABUSÍTÁSA

A többnapos fásasztás utáni eredménytelenség általában már erőszakba torlott. Egy pártirat szerint *„már lehetett hangokat is hallani, hogy itt már másképp nem megy a szervezés, mint hogy egyet-kettőt meg kell vernünk, vagy pedig a többségét a tanácshoz behivatni és addig ki nem eresztetni a tanácsházából, amíg a belépési nyilatkozatot alá nem írja”*. A fizikai bántalmazások elszaporodása miatt Németh Károly, az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályának zalai származású vezetője írásos tájékoztatást kért a Zala megyei első titkártól. Darabos Iván az 1959–60-as szervezés idejéből öt ügyet említett meg válaszlevelében, noha különböző iratok ennél jóval több esetet ábrázolnak. A verekedő, pisztollyal hadonászó szervezők legrosszabb esetben „figyelmeztetés”, „dorgálás”, „szigorú megrovás” és hasonló, tehát alapvetően pártbüntetésben részesültek, jól illusztrálva, hogy ezek a cselekmények a Btk. joghatályán kívülnek minősültek.

A Zala megyei kollektivizálási kampány legragikusabb esetei két – ellentétes röppályájú – kézigránáthoz kap-

aranykorona-érték: A termőföldek egységes, összehasonlítható értékelése céljából vezeték be fokozatosan a 19. század végétől osztrák mintára Magyarországon is az ún. aranykorona-értéket (röviden: AK). Mértékét állami szakhivatalok határozták meg, s változó tartalommal, de a mai napig használják. Maga az elnevezés az akkori pénzrendszerre (korona–fillér) utal. Alapvetően a földek tiszta hozadékát méri, amely két fő tényezőtől tevődik össze: a föld minőségéből – ide értve a művelési ág minőségét is –, valamint a fekvésből. Így például egy gyengébb minőségű, de jó fekvésű (pl. Budapest határában vagy fontos közlekedési útvonalak melletti) terület akár értékesebb is lehet, mint egy fizikailag kiváló szántóföld, amely viszont távolabb esik a forgalmas helyektől. Jelenleg már más hivatalos mérőszámok – mint a talajértékszám vagy a termőhelyi értékszám – is mutatják a föld minőségét az aranykorona-érték mellett.

bekerítés, bekerítési művelet: Az egyénileg dolgozó parasztek gazdasági önállóságának folyamatos csorbítását, fokozatos tsz-be kényszerítését nevezték bekerítésnek. Ennek eszköze volt a tagosítás, a beszolgáltatás, az adóztatás mellett az internálással, börtönnel, kitelepítéssel fenyegetés vagy a különböző jogosultságok, engedélyek, engedmények megvonása.

beszolgáltatás: A beszolgáltatási rendszer már a második világháború alatt megjelent, de igazából 1948 után a sztálinista gazdaságpolitika teljesítette ki Magyarországon. Lényege, hogy a termelők, elsősorban a parasztek nem a piaci áron adhatták el a terményeik egy meghatározott részét, hanem államilag megszabott, a piacinál lényegesen alacsonyabb áron voltak kénytelenek átadni, beszolgáltatni a terményeket, állatokat,

tejet, tojást stb. az állami felvásárló vállalatoknak. A beszolgáltatási rendszer minden évben változott, általában szigorodtak a feltételek, ami anyagilag egyre rosszabbul érintette a parasztságot. Nem véletlenül a beszolgáltatás lett a kommunista rendszer egyik leggyűlöltebb eleme, melyet 1956 után megszüntettek.

földbérlo-szövetkezet: A kollektivizálás előkészítéseként, annak első fokozataként 1948 nyarán rendeletet alkotott a kormány a mezőgazdasági ingatlanok haszonbérletéről. Ennek során igénybe vették a 25 holdat meghaladó bérleteket. Ha a bérlo saját tulajdona és bérleménye együttesen meghaladta a 40 holdat, az efeletti bérleteket szintén ki lehetett sajátítani. A kormány ezzel alapvetően a földosztásból kimaradtakon akart segíteni, de összeköttették az intézkedést a szövetkezetesítéssel. Az így földhöz jutók termelhettek egyénileg is, de – és ezt preferálta a kormányzat – földbérlo-szövetkezetbe is tömörülhettek, ahol már kollektíven gazdálkodtak. Ezek mellett az 1945 után alakult – a kiosztott nagybirtokok eszközeinek egyben tartását célzó – földműves-szövetkezetek kebelében is létrejöttek bérlo-csoportok.

kitagosított gazdák: A tagosítást, vagyis a kényszerű földcserét elszenvedett gazdákat hívták kitagosított gazdáknak. Számukra a tagosítás általában negatív hozadékkal járt, a folyamat nyertesei a termelőszövetkezetek voltak, amelyek a jobb minőségű földeket kapták meg az egyéni gazdálkodásnál megmaradt gazdák kárára.

kulák: Orosz eredetű szó, az ottani jómódú gazdákat jelölte. A bolsevik fordulat után kapott negatív, pejoratív jelentést a Szovjetunióban. A kommunista vezetés kezdettől fogva az új

hatalmi rendszer egyik legfőbb politikai és gazdasági ellenségének kiáltotta ki a kulákokat. Mivel a mezőgazdaság kollektivizálásának kérelmelhetetlen akadályozóját látták bennük, nem is volt cél, hogy megnyerjék őket a szocialista szövetkezeti gazdálkodás számára. Az állam a földjeik és egyéb gazdasági javaik kisajátítása mellett mint a falu politikai vezető rétegét is meg akarta semmisíteni a kulákságot, sőt a Szovjetunióban a harmincas években a fizikai likvidálásuk is napirenden volt. Magyarországon a negyvenes évek végén, a sztálini modell bevezetésével együtt vették át a kommunista propagandában a kifejezést, és kezdődött el a kuláknak bélyegzett módosabb gazdák gazdasági is politikai ellehetetlenítése. Hivatalosan azok lettek kulákok és kerültek fel a falvanként összeállított ún. kuláklístaakra, akik legalább 25 hold földdel, cselédekkel, gépekkel, esetleg üzlettel rendelkeztek. Adott esetben a kisebb birtokkal rendelkezőket is kuláknak minősíthették, ha javaikat el akarták venni. A kuláknak nyilvánított gazdáknak lényegesen több adót és más közterhet kellett fizetniük, illetve viselniük. A cél az volt mindezzel, hogy gazdaságilag tönkremenjenek és kénytelenek legyenek „felajánlani” javaikat az államnak. Módszeres fizikai megsemmisítésük nem történt meg, de a kitelepítések, bebörtönzések sűrűn elértek őket. Nyílt és durva megbélyegzésük, meghurcolásuk az 1956-os forradalom után szűnt meg.

népnevelők: Azokat a kommunista vagy velük szimpatizáló propagandistákat nevezték így, akik az ún. házi agitáció keretében utcáról utcára, házról házra járva agitáltak valamilyen aktuális politikai kampánycél, például a kollektivizálás, a termelőszövetkezetek alakítása érdekében. Főleg falvakban végezték ezt a tevékenységet, hivatalosan csak „felvilágosítani” akarták a parasztságot, de agresszív és nemegyszer megfélemlítő viselkedésük miatt nem örvend-

tek túlzottan nagy népszerűségnek.

tagosítás: Az 1940-es évek végétől az egyénileg dolgozó parasztek termelőszövetkezetbe kényszerítésének egyik legfőbb eszköze az ún. tagosítás lett. A megalakuló szövetkezet földje általában szertesét, mozaikosan feküdt az adott település határában. A szövetkezetesítés egyik propagandisztikus jelszava a korszerű, nagyüzemi gazdálkodás bevezetése volt, mely megkívánta, hogy a szövetkezet földjei egybefüggő tagban, táblában fekjenek a könnyebb gépi művelhetőség érdekében. Emiatt a közös gazdaságba be nem lépő, a szövetkezet számára kialakítandó egybefüggő földterületbe eső részeket birtokló egyéni gazdákat ingatlancserére kényszerítették, melynek során elvben ugyanakkora és ugyanolyan minőségű földet kellett kapniuk, de máshol. Ezeket a kényszercserét hívták tagosításnak, melynek során az egyéni gazdálkodás mellett megmaradó gazdák a gyakorlatban rosszabb vagy távolabb fekvő földeket kaptak, így ezzel a folyamattal is a tsz(cs) felé terelték őket.

táblás csoportok: A 14.000/1948. sz. kormányrendelet megszüntette a különbséget a földbérlo-szövetkezetek és a földműves-szövetkezeti bérlo-csoportok között. Ettől kezdve minden közös gazdálkodást folytató szövetkezet három típus közül választhatott. A legkevesebb közös gazdálkodást az ún. I-es típusú vagy más néven táblás termelőszövetkezeti csoport (tszcs) mutatta. Kezdetben ezt választották a legtöbben. A szántást és vetést közösen végezték a szövetkezeti tagok, de a művelés ezután már egyénileg történt. Az egyes földterületeken, táblákon – elméletileg sorsházással – mindenki a szövetkezetbe bevitt földjével arányos nagyságú területet művelt meg. Az innen betakarított terménynek mindenki maga rendelkezett, de a közös költségekhez mindenki hozzájárult a bevitt földterület arányában.

csolódnak. Az első eset 1959 októberében Bak községben történt, ahol egy fitalemler a községi tanács épületére dobott kézigránátokat, ahol éppen a kollektivizálás mikéntjét is tárgyalták. A forradalom idejéből származó gránátok közül csak egy robbant fel, az sem okozott sérülést, de az elkövetőt így is – más vádpontok mellett gyilkossági kísérlet miatt – életfogytig tartó börtönbüntetéssel sújtotta a bíróság.

Sokkal súlyosabb következményekkel járt a másik eset, amely 1961. január 3-án történt Zalaszentbalázs községben. A pártállami hatalom forrásaiból a következő állapítható meg: az agitációs munka közben egy „beszámíthatatlan” lakos (valójában egyetemet végzett agronómus) összetűzésbe került egy agitátorral, akit késével meg is sebesített. Az agitátor erre pisztolyt rántott, amely a dulakodás közben az „elmebeteg” ember kezébe került, aki „bunkerébe” zárkózott. A helyszínre érkező rendőrök közül ketten – a parancs ellenére – megközelítették a „bunkert”, mire a férfi mindkettejüket lelőtte. A „bunkerébe” zárkózott embert végül a rendőri erősítés megérkezése után kézigránáttal ölték meg.

A faluban azonban egy majdnem teljesen ellentétes történet ismert. Eszerint nem kettő, hanem csak egy

rendőr/agitátor vesztette életét, mégpedig – mai szóhasználattal élve – „baráti tűzben”. A hivatalos álláspont az lett, hogy az esetnek nincs köze a kollektivizáláshoz: *„Nagy dolgot nem szabad belőle csinálni. A temetés [mármint az agitátoré] minél szolidabban folyjék le. A középületekre kikerült gyászlobogókat – amelyek kirakása nagyon helytelen volt – most már a temetésig ne vigyük vissza, de utána azonnal be kell szedni őket.”* Vagyis a hatalomgyakorlók a propagandisztikus felhasználásban rejlő kétélűség veszélyét és/vagy saját felelőségüket is tudván, inkább a tabusítást választották.

LELKI TORTÚRA

A legtöbb esetben a fizikai erőszakoskodás mellett a tömegesen és az ötvenes évek elejéhez képest nagyságrendekkel intenzívebben alkalmazott lelki tortúrával sikerült a belépési nyilatkozat aláírását kicsikarni. Jellemző attitűd volt a „sem első, sem utolsó nem akarok lenni”, vagyis – korábbi élményekből fakadóan – a közösségbeli megbélyegzés elkerülésének vagy a döntés átruházásának kísérlete: *„hosszanak róla törvényt, és akkor belépek”*. A módosabb gazdák néhány nap vagy

hét alatt végrehajtott megtörése után a csoportdinamika érvényesült, amelynek segítségével már egy-két nap alatt végeztek az agitátorok a bekerítéssel.

A belépési nyilatkozat aláírásának szakralitása mint cseppben a tenger szemlélteti a gazdák földhöz, közösséghez való viszonyát, az életpálya várható diszkontinuitásának önészlelését. „Utolsó kívánságként” a maradék méltóság megőrzése végett rendszerint azt kérték, hogy ne idegenek, hanem egy falubeli előtt írassák alá a nyilatkozatot. Kemendy Géza sármelléki tanító érzékletesen írta le a katartikus pillanatot: *„Pali is, Ilonka is, aki az első tanítványaim közül való volt, ünneplőbe öltözötten fogadtak. Olyan volt a hangulat, mely megülte őket, de a lakás belsejében is érezni lehetett, mintha halott lett volna a házban. Komoly arcok, de bizonyos fokú felszabaddultság mégis az arcokon, hiszen sok lelki gyötoremnek jelentette a végét a most következő aktus. Az asztal tiszta terítővel letakarva. Meglepett, milyen ünnepi külsőt biztosítanak. Mutatta azt is, milyen nagy eseménynek számít náluk. Valóban az volt, magam is átéreztem. [...] Amikor a lélektani pillanatot megérett, az aláírás megtörtént.”*

Az agitátorok a részletekre is „ügyeltek”, így nem egy helyen közvetlenül

karácsony előtt vagy egyenesen az ünnepek alatt kulminált az agitáció, esetleg az alakuló közgyűlés összehívása, így remélve a könnyebb „bevétel”. A kollektivizálással párhuzamosan futó 1960. évi népszámlálás szintén agitációs eszközzé vált. Ha a családból csak a feleség lépett be, az összeírók a férjet kiegészítő családtagnak akarták beírni, így apellálva a férfiúi hűségére. Sokan a „pártoló tag” kategóriában látták meg a kibúvás lehetőségét, amit viszont a szervezők nem pártoltak, mivel félték, hogy nem lesz elég munkaerő.

A családi stratégia a lehető legnagyobb háztáji megszerzésére irányult, emellett a férj és a gyermek(ek) munkakönyvet kértek és próbáltak az iparban, a városban elhelyezkedni. Ez számos konfliktust okozott, mivel a helyi tanácsi szervek nem adták ki a munkakönyvet, s ha valaki mégis eljárt a faluból, az új munkahelyén „utána nyúlt”, igyekezve visszakényszeríteni a munkaerőhiánnyal küszködő tsz-be. Külön problémát jelentett az agitátorok számára az idősebb tulajdonosok kérése. Egyrészt a teljesítési kényszer vezérelte őket, ezért nem voltak tekintettel idősekre, fiatalra, nőre, gyerekekre, sőt a fizikai bántalmazások igen jelentős hányadát az idősebbek szenvedték el. Noha a tsz-ben már nem számoltak a

munkájukkal, belépésükre mégis szükség volt, mivel a föld sok esetben még az ő tulajdonukban állt. Az öregek a nevéükön tartott tulajdonnal még garanciát kaptak a gyermekeik általi gondoskodásra, viszont a leendő örökös(ök) az aláírás után de facto kismizmizdtek, ezzel ez a generációk közötti anyagi kapocs megszűnt.

A töréspontként ábrázolt aláírás után azonban nem tűnt el a paraszti ellenállás. Az alakuló közgyűlés a hatalom konstruálta szövegekben már ideáltípus eseményként ábrázolódik, noha korántsem volt az. Az előre kimódolt – nem túl fantáziadús, gyakran ismétlődő – tsz-elnevezés időnkénti opponálása mellett sokkal gyakoribb volt a kijelölt vezetés, leginkább a tsz-elnök el nem fogadása. A megírt forgatókönyvhöz képest nemegyszer spontán módon az élenjáró helyi agitátorokat javasolták (pl. iskolaigazgatót, tanácselnököt), amiben már tetten érhető a bosszú lélektana is. Időnként olyanokat választottak meg, akik jelen sem voltak, részben azért, mert a szándékot megneszelve eleve el sem mentek, nem vállalva a stallum által sokszor de terminált kirekesztődést.

A legtöbb, hosszabb távon is ható konfliktus azonban a falu bonyolultan differenciált és hierarchizált társadalmá-

—>

Az '56-os forradalom eseményeiről sok kép készült a városokban, a kis falvakban történeteket viszont ritkábban örökítették meg. A két képet egy helybeli amatőr fotós, Kulcsár József készítette 1956. október 26-án a jugoszláv határ mellett fekvő, Zala megyei Tornyiszentmiklóson. A szociofotónak is beillő képek visszatükrözik a helyi társadalmat, de még a határőr katonák is kivehetőek, s az örömmámor szinte kézzelfogható.

—>

nak a kollektivizálás ürügyén végrehajtani szándékozott homogenizációs kísérletéből fakadt. A tulajdon mellett a tulajdonosi rang elvesztése, a kvázi alkalmazotti státuszba süllyedés, a méltóság elvétele volt a legfájóbb és megbocsáthatatlan bűn a gazdák szemében. A „közös” valójában senkié sem lett, ami a munkamorálban, a gazdálkodás alacsony hatékonyságában ütött vissza.

Az életpályákban a kollektivizálás által okozott diszkontinuitást jól tükrözi az az 1980-as évek közepén rögzített filmfelvétel, amelyen egy 86 éves kávési asszony az egyes életesemények kronológiai azonosításában a „tsz előtti” és a „tsz utáni” idősíkokat használta. Ez hűen illusztrálja az eseménysor életpályákat meghatározó, vitathatatlanul sorsfordító jellegét. ♦